

Корольова В. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ДІАЛОГОВІ КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ В ДРАМАТУРГІЇ ЯРОСЛАВА ВЕРЕЩАКА

Анотація. У статті проаналізовано особливості діалогових комунікативних стратегій і підпорядкованих ним тактик на матеріалі п'єс Ярослава Верещака.

Ключові слова: комунікативна стратегія, тактика, мовець, слухач, драматургічний текст, комунікативна ситуація, комунікант.

Постановка проблеми. Процес спілкування – це постійне моделювання смислу мовцем і відтворення слухачем того, що хотів донести через вербалізацію його співрозмовник, оскільки «не слова мають значення, а мовець чи слухач позначає щось словами» [11, с. 29]. Спілкувальники постійно перебувають у процесі інтерпретації смислу комунікації, у спробах з'ясувати мету й призначення кожного висловлювання. Будь-який діалог передбачає наявність певних правил і цілей комунікантів, що зумовлюють використання тих чи тих стратегій і тактик.

Вивчення специфіки комунікативних стратегій у різноманітних дискурсах становить невичерпний інтерес. Опису основних концепцій цього явища приділена увага багатьох сучасних мовознавців (О. Дмитрук [5], А. Корольової [9], І. Морозової [10], І. Юшковець [13] та інших). Однак окремих лінгвістичних досліджень особливостей комунікативних стратегій у сучасному драматургічному дискурсі поки що немає, що й зумовлює актуальність розвідки.

Термін «стратегія» є активно вживаним у сучасній прагмалінгвістиці, когнітивній та комунікативній лінгвістиці. Синтагматичні зв'язки цього поняття досить широкі: мовознавці використовують терміни мовленнєва стратегія (С. Сухих [12]), стратегія мовленнєвої поведінки (Н. Арутюнова [1]), стратегія спілкування (В. Дем'янков [4]), мовна стратегія (С. Комаров [8]), дискурсивна стратегія (С. Борисова [2]), стратегія потрактування тексту (Т.А. ван Дейк [3]). Важливим для прагмалінгвістики є тлумачення комунікативних стратегій як ефективних чинників досягнення цілей спілкування, як сукупності запланованих мовцем і реалізованих під час комунікації теоретичних ходів, зумовлених досягненням комунікативної мети [7, с. 18].

Услід за О. Іссерс, комунікативну стратегію потрактовуємо як когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюють оптимальне виконання комунікативних завдань мовця в умовах браку інформації щодо дій партнера [6, с. 100]. У вивченні комунікативних стратегій одним із найважливіших постає питання їхньої класифікації. Варто зазначити, що наразі немає загальноприйнятої типології стратегій, що пояснюємо динамікою та гнучкістю комунікативних стратегій, їхньою безпосередньою залежністю від контексту дискурсу й мовленнєвих дій спілкувальників. Наявні різні типологічні критерії комунікативних стратегій.

Функційний підхід уможливило класифікацію стратегій на основні та допоміжні. Перші пов'язані з прямим впливом на адресата повідомлення зі зміною його світосприйняття й поведінки. Допоміжні стратегії, серед яких виділяють прагматичні, діалогові, риторичні, впливають на ефективність спілкування [6, с. 106–108].

Метою розвідки є аналіз допоміжних діалогових стратегій персонажів сучасного українського драматургічного дискурсу, що передбачає виконання таких завдань: виявити специфіку діалогових стратегій як засобу контролю над ініціативою в діалозі; установити основні тактики діалогових комунікативних стратегій, проаналізувати їхні особливості. Матеріалом для аналізу стали п'єси визнаного метра сучасної української драматургії Ярослава Верещака «Весільний злодій», «Дорога до раю», «Душа моя зі шрамом на коліні», «Жебрацький детектив», «Любов у центрі міста», «Уніформіст».

Виклад основного матеріалу дослідження. Поширеним у лінгвістиці є виокремлення кооперативних і некооперативних стратегій, що вмотивоване діалогічною взаємодією за гармонійним чи конфліктним результатом спілкування. У цьому разі найістотношою допоміжною стратегією, яка впливає на комунікативний баланс, стає стратегія, що контролює перерозподіл ініціативи в діалозі. Залежно від того, наскільки збігаються наміри мовця й слухача в отриманні/передачі ініціативи, зазначена стратегія може посилювати кооперацію/конфронтацію спілкування або змінювати стратегічний напрям на протилежний.

Характерною особливістю будь-якого діалогу, і драматургічного також, є наявність постійної зміни спрямування комунікативних ходів. Персонажі п'єси під час взаємодії активно обмінюються ролями мовця та слухача. Діалогічний текст не обов'язково має відбивати у своїй структурі процес контролю спілкувальників над комунікацією. Діалог, у якому відбувається прогнозування реакцій один одного й послідовне чергування реплік комунікантів без перебивань, має природний характер. Спілкування, що містить свідомі зусилля партнерів, спрямовані на перерозподіл, утримання або відмову від ініціативи, демонструють діалогові стратегії комунікантів. У драматургічному тексті маркерами таких стратегій постають репліки, що за своїм характером є «висловлюваннями щодо свого висловлювання або висловлюваннями щодо висловлювання співрозмовника» [6, с. 212]. Порівняймо два приклади:

1. *Бригадир. А тепер, може, ти скажеш нам кілька слів про себе?*

Лесь (окинув усіх важким поглядом). Навіщо? Скажу правду – виженете, а брехати набридло («Уніформіст»).

2. *Учитель. Раді, раді вас бачити, пане Генек, скільки ж ми ся вже не виділи?*

Блазень. Та хіба років зо п'ять.

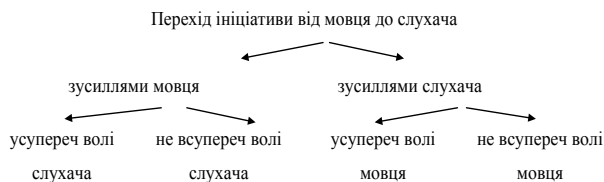
Учитель. О, видно ваша Організація Українських Націоналістів здатна обходитися без нас, грішних...

Блазень. Якби панотець не був капеланом січових стрільців, то не було б ні нас, ні нашої Організації.

Учитель. Хо-хо, згадала баба, як дівкою була... Маєте якийсь клопіт? («Дорога до раю»).

Останній уривок демонструє природну зміну комунікативних ролей між учасниками діалогу без спроб жодного з них контролювати процес спілкування. Перший же приклад ілюструє застосування одним із комунікантів стратегії контролю за порядком зміни комунікативних ходів, вербалізованої в репліці А тепер, може, ти скажеш нам кілька слів про себе?, що сигналізує партнерові про перехід ініціативи.

Стратегія контролю за ініціативою може бути реалізована в тактиках переходу та збереження ініціативи. Тактику переходу ініціативи активізує або мовець, або читач за наявності/відсутності згоди пасивного учасника комунікації. Услід за О. Іссерс [6, с. 221–222] схематично подаємо можливі ситуації такого перерозподілу ініціативи:

Комунікативні ситуації, у яких перерозподіл ініціативи відбувається за активності мовця й не суперечить намірам слухача, не змінюють кооперативного напрямку та не викликають непорозуміння у розмові. Наприклад:

3. *Макар. Та Бог з ними. Ти мені краще скажи, ви з Антошею серйозно той... побили горшки?*

Галька. Безповоротно! Він залишає мені квартиру, машину, трохи доларів. Небагато – тисяч сто–сто п'ядесят... («Весільний злодій»).

Наведена комунікативна ситуація складається з репліки мовця (*Макара*), у якій пропонується ініціатива слухачеві (*Гальці*), котрий, у свою чергу, від неї не відмовляється. Іншою може бути ситуація, коли мовець нав'язує ініціативу слухачеві всупереч його бажанню, наприклад:

4. *Він. Скажіть, пані Ірино, у вас є діти?*

Вона (сухо). До питання про платні послуги це не має жодного відношення («Жебрацький детектив»).

У поданому уривку ініціативу, передану першим учасником діалогу, не підтримує другий учасник, який відмовляється відповідати на поставлене запитання.

Контролювати ініціативу може не лише мовець, а й слухач, який перехоплює мовну активність, враховуючи або не враховуючи наміри мовця. Наприклад:

5. *Геля. Образно. А насправді ти приїхала до нас у гості, придивитися до людей, себе показати, а може, й долю свою тут знайти...*

Люба (перебиває). Яку це «долю»? Заміж вийти?

Геля. І заміж, і квартиру в центрі, і роботу...

Люба (перебиває). Невісточко, ти ж бачила мій «Опель»!.. І взагалі, що ти знаєш про сучасних фермерів? («Любов у центрі міста»).

Запропонований діалог ілюструє використання тактики переходу ініціативи другим спілкувальником, який не раз перебирає ініціативу на себе, перебиваючи першого учасника розмови. Утім таке перехоплення ініціативи не викликає негативної реакції першого комуніканта. Ще одним прикладом переходу ініціативи зусиллями слухача є ситуація, коли слухач незадоволений мовцем і його репліки мають на меті не взяти ініціативу в розмові собі, а забрати її в мовця. Наприклад:

6. *Артист. Чому? Ви мужчина заможний, симпатичний, а я теж мрію про створення міцної сучасної, а голівне – української сім'ї...*

Антоша (обриває). Припиніть!

Артист. Ах, не треба кричати, любчику. В мені зранку бринить дивовижна музика завтрашньої вистави, балетної... І якщо зруйнувати цей витончений кришталевий світ, можна спричинити людині згубну виробничу травму...

Макар. Харе, артист, кінчай.

Артист. А хіба «спричинити» погане слово? («Любов у центрі міста»).

У наведеній ситуації перший комунікант (*Артист*), незважаючи на тактику перехоплення ініціативи, уживану слухачами (*Антошею*, *Макаром*), не бажає позбавлятися мовної активності й не віддає ініціативи іншим спілкувальникам.

Другою тактикою, застосовуваною в межах діалогової стратегії контролю над ініціативою, є збереження останньої мовцем або слухачем. Аналізований матеріал зазвичай демонструє використання такої тактики в діалозі слухачем. Наприклад:

7. *Грішник. Ті, хто раніше були у зоні, за ґратами, стають повелителями, а нормальні люди опинилися в жахливій тюрмі, ім'я якій злидні, безправ'я, безробіття, хамство, наймані вбивці ет цетера, ет цетера. Зони помінялися місцями, розумієш? Ой, пробач, я захопився...*

Чорний ангел (не відразу). Продовжуй.

Грішник. Хоч, як подумати, Божий Посланцю, то немає зараз в моїй нещасній державі ні повелителів, ні слуг – є жертви перехідного періоду («Душа моя зі шрамом на коліні»).

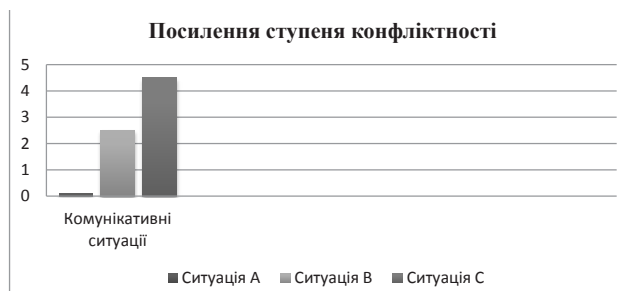
Така ситуація ілюструє тактику читача, який заохочує мовця зберігати ініціативу, не порушуючи в цьому разі його комунікативних намірів. Поодинокі приклади засвідчують обрання цієї тактики мовцем, який бажає залишити ініціативу у своїх руках, наприклад:

8. *Аспірант (не в змозі відірвати очей від Люби). Пробачте, сьогодні тут... години півтори тому... тут була жінка. З дурної голови я образив її, нахамив... Вона ще курила... Можна з нею поговорити?*

Люба (з милою посмішкою). Прошу. Вона перед вами («Любов у центрі міста»).

Досліджені драматичні тексти дають змогу стверджувати, що тактика збереження ініціативи не змінює вектора кооперативного спілкування на протилежний. Тактика переходу ініціативи (у разі нехтування спілкувальником, що застосовує цю тактику, інтересами й намірами свого партнера) здатна переорієнтувати комфортне спілкування в дискомфортне й стати передумовою появи конфліктної ситуації. У зв'язку із цим усі випадки застосування такої тактики варто класифікувати на три типи: ситуація А – перехід ініціативи відбувається

ється зусиллями мовця або слухача не всупереч волі партнера комунікації; ситуація В – перехід ініціативи відбувається зусиллями мовця або слухача всупереч інтересам партнера; ситуація С, за якої ані мовець, ані слухач не хочуть позбавлятися ініціативи й водночас не задоволені ініціативою іншого спілкувальника. У цьому разі ймовірним, на нашу думку, є відбиття залежності конфліктності від типу ситуації з аналізованою діалоговою стратегією як такої діаграми, де шкала збільшення рівня конфліктності вимірюється від нуля (відсутній комунікативний конфлікт) до п'яти (найвищий ступінь конфліктності).

Комунікативній ситуації типу А відповідають наведені вище приклади 3, 5, а ситуації типу В – приклади 1, 4, 6, відповідно. Ситуації типу С є найконфліктнішими й зазвичай завершують процес комунікації. Тому не дивно, що зазначений тип досить рідко трапляється в текстах п'єс, оскільки саме комунікація персонажів є основним чинником динамічної організації драматургічного дискурсу. І саме зв'язок окремих ходів персонажів у дискурсивному обміні, а не їхнє припинення зумовлюють розвиток драматургічного дискурсу. Й оскільки мовний матеріал драматичних творів Я. Верещака не дав змоги проілюструвати ситуації типу С, прикладом останньої став діалог, узятий з п'єси «Агов, Джульєтта!» М. Біленького:

Ромео: Так не розмовляють з власним чоловіком, що годує сім'ю. Я тобі не ганчір'я якась! Заткни свою пельку! Трошечки ввічливіше треба бути!

Джульєтта: А ти не вчи мене ввічливості, грубіян! Можеш забирати свої манатки й геть звідси! Я ридати по тобі не буду, ідіот! Так не розмовляють із слабкою жінкою з гіпертонією!

Висновки. Отже, проаналізований матеріал дає змогу зробити висновки щодо поліфункційності діалогових комунікативних стратегій, здатних як підвищувати ступінь конфліктності спілкування, так і залишати його на тому самому рівні. Перспективу подальших розвідок убачаємо в порівнянні гендерних аспектів застосування діалогових стратегій у сучасному драматургічному дискурсі.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Стратегия и тактика речевого поведения / Н.Д. Арутюнова // Прагматические аспекты изучения предложения и текста. – К. : Штиинца, 1983. – С. 37–56.

2. Борисова И.Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И.Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург : Урал. гос. ун-т, 1996. – С. 21–48.
3. Дейк ван. Т.А. Стратегии понимания связного текста / Т.А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 153–211.
4. Демьянков В.З. Лингвистическая интерпретация текста : универсальные и национальные (идиоэтнические стратегии) / В.З. Демьянков // Язык и культура : факты и ценности. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – С. 309–323.
5. Дмитрук О.В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі друкованих та інтернет-видань 2000–2005 років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / О.В. Дмитрук. – К., 2006. – 19 с.
6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
7. Ключев Е. Речевая коммуникация: успешность речевого взаимодействия. / Е. Ключев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
8. Комаров С.А. Языковые стратегии русской драмы (введение в экографию) / С.А. Комаров // Дергачевские чтения – 2011. Русская литература : национальное развитие и региональные особенности : материалы X Всероссийской научной конференции. – Екатеринбург, 2012. – Т. 1. – 2012. – С. 89–93.
9. Корольова А.В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту / А.В. Корольова // Studia Linguistica : збірник наук. праць. – Вып. 1. – К. : ВЦ «Київський університет», 2008. – С. 48–53.
10. Морозова І.І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.І. Морозова. – Харків, 2004. – 20 с.
11. Полани М. Личностное знание : на пути к посткритической философии / М. Полани. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.
12. Сухих С. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса / С. Сухих, В. Зеленская. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1998. – 159 с.
13. Юшковець І. Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Юшковець. – Донецьк, 2008. – 23 с.

Корольова В. В. Диалоговые коммуникативные стратегии в драматургии Ярослава Верещака

Аннотация. В статье проанализированы особенности диалоговых коммуникативных стратегий и подчиненных им тактик на материале пьес Ярослава Верещака.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, тактика, говорящий, слушающий, драматургический текст, коммуникативная ситуация, коммуникант.

Korolova V. Dialogue communicative strategies in the playwriting of Jaroslav Vereshchak

Summary. The article analyzes the peculiarities of dialogue communicative strategies and the tactics dependant on them on the material of Jaroslav Vereshchak's plays.

Key words: communicative strategy, tactics, narrator, narratee, dramaturgic text, communicative situation, communicant.